

ÇAĞDAŞ UYGUR EDEBİYATININ GÖÇMEN ŞAİRİ: TUYGUN ABDUVELİ VE ŞİİRLERİ

MIGRANT POET OF CONTEMPORARY UYGUR LITERATURE: TUYGUN ABDUVELİ AND ITS POEMS

DOI: 10.33404/anasay.1059887

Çalışma Türü: Araştırma Makalesi / Research Article¹

Erhan GİRAY*

ÖZ

Çağdaş Uygur edebiyatının göçmen şairi Tuygun Abduveli, vatanını terk edip edebî faaliyetlerine yurt dışında devam etmek zorunda kalan şairlerden biridir. 27 Aralık 1974 tarihinde Aksu şehrinin Kelpin kasabasına bağlı Yurçi köyünde dünyaya gelmiştir. Edebî hayata 8 Kasım 1987’de *Aksu Géziti*’nin Cenub Şamili bölümünde yayımlanan *Ustazım* (Öğretmenim) adlı şiirle atılır. Daha sonra 1992 yılına kadar *Tarım*, *Teñritağ*, *Aqsu Edebiyatı*, *Kroren* gibi dergiler ve *İşçiler Vaqit Géziti* ve *Şıncañ Géziti* gibi gazetelerde faaliyetlerini sürdürür. 1992-1996 yılları arasında Urimçi’de hapishanede geçiren Abduveli, bu yıllarda edebî faaliyetlerine ara vermek zorunda kalır. 1998 yılından itibaren tekrar kalem eline alan şair, dergi ve gazetelerde eser vermeye devam eder. 2001 yılında Uygur Özerk Bölgesi Yazarlar Cemiyetine kabul edilir. 2003 yılında Doğu Türkistan’dan ayrılıp önce Pakistan’a daha sonra Türkiye’ye gelir. 21 Aralık 2004 tarihinde de Kanada’nın Toronto şehrine giderek burada inşaat işleriyle meşgul olur ve edebî faaliyetlerini burada sürdürür.

1- Makale Geliş Tarihi: 19. 01. 2021 Makale Kabul Tarihi: 18. 02. 2022

* Dr. Öğr. Üyesi. Artvin Çoruh Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü,
E-posta: erhangiray@artvin.edu.tr ORCID ID <https://orcid.org/0000-0001-8731-1546>

Tuygun Abduveli, hayatı boyunca kaleme aldığı şiirleri, *Gözlirimde Mügdeydu Quyaş* (Gözlerimde Uyuklar Güneş) adlı şiir kitabında toplar. Bu şiir kitabında 64 şiir ve 21 gazel yer almaktadır. Şairin belirttiğine göre bu şiirler, onun hayatının her dönemine vekillik eder. Şiirlerinde tasavvuf, vatan sevgisi, yalnızlık, karamsarlık, aşk, sevgi, tabiat, yabancılaşma gibi temalar hâkimdir. Bu çalışmada Abduveli'nin hayatından söz edilerek şiirlerinden örnekler verilecek ve bu şiirler tematik olarak incelenecektir.

Anahtar Kelimeler: Tuygun Abduveli, Çağdaş Uygur Edebiyatı, Çağdaş Uygur Şiiri, Tema

ABSTRACT

Tuygun Abduveli, the immigrant poet of contemporary Uyghur literature, is one of the poets who had to leave his homeland and continue his literary activities abroad. He was born on 27 December 1974 in Yurçi village of Kelpin town of Aksu city. He started his literary life with the poem called *Ustazim* (My Teacher), which was published in *Aksu Géziti's Cenub Şamili* section on November 8, 1987. Afterwards, he continued his activities in magazines such as *Tarim*, *Teñritag*, *Aqsu Edebiyatı*, *Kroren* and newspapers such as *İşçilerl Vaqit Géziti* and *Şıncañ Géziti* until 1992. Abduveli, who spent the years 1992-1996 in prison in Urimçi, had to take a break from his literary activities during these years. The poet, who took up the pen again since 1998, continues to work in magazines and newspapers. In 2001, he was accepted to the Uyghur Autonomous Region Writers' Association. He left East Turkestan in 2003 and came first to Pakistan and then to Turkey. On December 21, 2004, he went to Toronto, Canada, where he was busy with construction works and continued his literary activities there.

Tuygun Abduveli collects the poems he wrote throughout his life in his poetry book, *Gözlirimde Mügdeydu Quyaş* (Sleeping Sun in My Eyes). There are 64 poems and 21 ghazals in this poetry book. According to the poet, these poems act as a proxy for every period of his life. In his poems, themes such as mysticism, patriotism, loneliness, pessimism, love, affection, nature and alienation are dominant. In this study, Abduveli's life will be mentioned and examples from his poems will be given and these poems will be examined thematically.

Keywords: Tuygun Abduveli, Contemporary Uyghur Literature, Contemporary Uyghur Poetry, Theme.

GİRİŞ

Çağdaş Uygur edebiyatı gücünü, Köktürk, Uygur, Karahanlı, Harezm ve Çağatay dönemi edebî eserlerinden alır. Aynı zamanda zengin sözlü edebiyat, Çin baskısı altında kalan çağdaş Uygur edebiyatının temel taşlarından biri olmuştur. 19. yy sonu ve 20. yy başında Cedit hareketinin etkisiyle yurt dışında okuyup vatanına dönen aydınlar, çağdaş Uygur edebiyatının yeni bir döneme girmesini sağlamıştır (Kaşgarlı, 2014, s. 130; Hasancan, 2016, s. 1). Abdulhaluk Uygur, Lutpulla Muttelip, Abdurehim Ötkir gibi önde gelen şair ve yazarların başlattığı bu dönem, yeni nesil aydınlarla bazen baskı altında kalıp yavaşlamış bazen de özellikle Mao'nun ölümünden sonra rahatlamayla devam etmiştir. Ancak Çin baskısı ve zulmü hiçbir zaman ortadan kalkmamıştır (Baran, 2007, s. 206). Uygur aydınlar bu baskı ortamına rağmen vatanlarının özgürlüğü için edebiyatın gücünü kullanmayı kendilerine görev bilmişlerdir. Bunun karşılığında hapse atılmışlar, zulme uğramışlar ve işkencelere maruz kalmışlardır. Kimi aydınlar da çok sevdikleri vatanlarından ayrıлып dünyanın pek çok yerinde² “Çağdaş Uygur Göçmen Edebiyatı”nın oluşmasına zemin hazırlamıştır.

TUYGUN ABDUVELİ'NİN HAYATI

Çağdaş Uygur edebiyatına önemli katkılar sağlayan Tuygun Abduveli, vatanını terk edip edebî faaliyetlerine yurt dışında devam etmek zorunda kalan şairlerden biridir. Abduveli'nin hayatı hakkında elimizde çok fazla bilgi yoktur. Hayatına İstanbul'da *Teklimakan Uyğur Neşriyatı* tarafından basılan *Gözlirimde Mügdeydu Quyaş* adlı şiir kitabının girişinde, şairin verdiği bilgilerden ulaşıılır. 27 Aralık 1974 tarihinde Aksu şehrinin Kelpin Kasabasına bağlı Yurçi köyünde dünyaya gelmiştir. Edebî hayata 8 Kasım 1987'de *Aksu Géziti*'nin *Cenub Şamili* bölümünde yayımlanan *Ustazım* adlı şiirle atılır. Daha sonra 1992 yılına kadar *Tarim*, *Teñritağ*, *Aqsu Edebiyatı*, *Kroren* gibi dergiler ve *İşçiler Vaqit Géziti* ve *Şıncañ Géziti* gibi gazetelerde 300'den fazla nazım ve 50'ye yakın nesir türünde eser verir. 1992-1996 yılları arasını Urimçi'de hapisanede geçiren Abduveli, bu yıllarda edebî faaliyetlerine ara vermek zorunda kalır. 1998 yılından itibaren tekrar kalemi eline alan şair, dergi ve gazetelerde eser vermeye devam eder. 2001 yılında Uygur Özerk Bölgesi Yazarlar Cemiyetine kabul edilir. 2003 yılında Doğu Türkistan'dan ayrıлып önce Pakistan'a daha sonra Türkiye'ye gelir. 21 Aralık 2004 yılında da Kanada'nın Toronto şehrine gider, burada inşaat işleriyle meşgul olur ve edebî faaliyetlerini burada sürdürür (Abduveli, 2009, s. 3-4).

2- Uygurlar öncelikle Kazakistan, Özbekistan, Türkmenistan ve Kırgızistan gibi Türk Cumhuriyetlerine göç etmişlerdir. Bu ülkelerin dışında Türkiye, Amerika, Kanada, Arabistan'a göç edenlerin sayısı oldukça fazladır. Bu konuda ayrıntılı bilgi için bk. (Emet, 2018).

Tuygun Abduveli, hayatı boyunca kaleme aldığı şiirleri, *Gözlerimde Müğdeydu Quyaş* (Gözlerimde Uyuklar Güneş) adlı şiir kitabında toplar. Bu şiir kitabında 64 serbest şiir³ ve 21 gazel yer almaktadır. Şairin belirttiğine göre bu şiirler, onun hayatının her dönemine vekillik eder (Abduveli, 2009, s. 4). Bu şiirlerinde tasavvuf, vatan sevgisi, yalnızlık, karamsarlık, aşk, sevgi, tabiat, yabancılaşma gibi temalar hâkimdir.

TUYGUN ABDUVELİ’NİN ŞİİRLERİNDEN ÖRNEKLER

İsyankar şiirini şair, arkadaşı Dolkun İsa’ya ithaf etmiştir. Şiirde isyan eden bir ruh hali dile getirilir. Çin zulmüne karşı şair, “yüreğimi alıp elime” diyerek canla başla nasıl mücadele ettiğini ifade etmeye çalışır. Şiirde geçen “kavgalar” ise şairin vatanını savunmak için verdiği mücadelelerdir. Ancak bu mücadele şairde derin bir yara açar. Şair, “oyma yaramı” diyerek vücudunda iyileşmeyen bir yaranın olduğundan bahseder. Bu yaranın oluşma sebebi ise Çin’in Uygur Türkleri üzerinde uyguladığı politikalarıdır. Şairin tenindeki bu yara, her türlü mücadeleye rağmen, yaşananlar karşısında çaresiz kaldığının ve geleceğe dair umutsuz olduğunun göstergesidir.

Yürigimni élip qolumğa,	Yüreğimi alıp elime,
Yolliriñda yandurgin meşel.	Yollarında yaktığın meşale.
Ğavğalarni sélip yolumğa,	Kavgalarını salıp yoluma,
Oyma zehim tenimde her gel.	Oyma yaramı tenimde her defa (Abduveli, 2009, s. 11).

Şiirin ikinci dörtlüğünde ise şair, arkadaşına seslenir ve yaşananları yüksek sesle halka anlatmak gerektiğini savunur. Diğer taraftan kendisini de talihsiz olarak görür. Son dizede ise bu talihsizlikten dolayı isyan etmek istemektedir.

Bilip turup bilmeske sélip,	Bilip bilmezlikten gelip,
Qisse sözlep elge salgın car.	Hikâye anlatıp vatana yüksek sesle duyur.
Péşkelliktin nésve élip,	Talihsizlikten hisse alıp,
Bolup qalay menla isyankâr...	Olayım sadece ben isyankâr... (Abduveli, 2009, s. 11).

Qelender Nahşisi (Kalender Şarkısı) adlı şiirde tasavvuf hâkimdir. Şair, bir

3- Levent Doğan, *Doğu Türkistan Dışındaki Uygur Şairleri* (2016) adlı kitabında Tuygun Abduveli’nin *Çüş, Telpüntüş, Biz Seylide Yürimiz Hoşal, Heykel, Keçküzdiki Bir Tal Yopurmaş* şiirlerini Türkiye Türk-

kalender olarak karşımıza çıkar. Şiirde kalenderlerin yaşam tarzından söz ederek onların tasavvufî düşüncesi üzerine yoğunlaşır. İlk dizedeki “terki dünya cahan bu, terki dünya yaşaymız” (terk-i dünya cihan bu, terk-i dünya yaşıyoruz) (Abduveli, 2009, s. 12) ifadeleri, kalenderlerin dünya hayatından el çekip ahiret için çalışmalarını anlatır. Kendisini de bir kalender olarak gören şair, insanların kalenderlere davranışını eleştirir. Bazı insanların onlara yaptığı yardımlarla Allah’ın rahmetini kazandığını, bazılarının ise kalenderleri görünce vebadan kaçır gibi kaçtıklarını ifade eder.

Taşlab öter töt-beş puñ bezen séhi
canablar,

Ah! Beziler vabadın qaçqan kebi
qéçişar,

Seldek yağar ularğa “rahmet” degen
cavablar,

Çul-çul kepen artılğan üstimizge
qarabla,

Atıp geçer dört-beş para bazen dürüst
cenaplar,

Sel gibi yağar onlara “rahmet” deni-
len cevaplar,

Ah! Bazıları vebadan kaçır gibikaçı-
şır,

Üst üste kefen örtülen üstümüze
bakarak, (Abduveli, 2009, s. 12).

İlerleyen dizelerde kalenderlerin dünya nimetlerini geri çevirmiş isimsiz kimseler olduklarını anlatır. Klasik Türk şiirinde kullanılan semender rivayetine göndermede bulunur. Semender, ateşte yanmayan efsanevi bir yaratıktır. Rivayete göre semender sadece ateşte yaşar ve ateşten çıkınca ölür (Pala, 1995, s. 349). Ateş, bu dünyadaki zorluklar, insanın hayatı boyunca karşısına çıkan her türlü engellerdir. Semender ise bu engelleri aşır ilahî aşka ulaşır hak âşıkları yani kalenderlerdir.

İsmimiz yoq, ismimiz terki dunya qelender. İsmimiz yok, ismimiz terk-i dünya
kalender.

Behtimizniñ bir yoli köydurgenmu
semender.

Mutluluğumuzun bir yolu semenderin
yaktırmasıdır. (Abduveli, 2009, s. 12).

Şiirin devamında da kalenderlerin yaşamı, düşünce dünyası hakkında bilgiler verir. Allah’ın her zaman onların yanında olduğu vurgulanır.

Qelbimdiki Ğayib Perişte (Kalbimdeki Kayıp Melek) adlı şiirin teması ise aşkıdır. Şair, âşık ve maşuku klasik Türk şiirindeki aşk ilişkisi çerçevesinde ele alır. Klasik Türk şiirinde âşık sürekli maşuku arar, ancak maşuk aşığa kendisini göstermez. Bu nedenle âşık, maşuka ulaşamadığı için karamsar, kalbi kırık

çesine aktarmıştır.

ve yalnızdır. Abduveli'nin bu şiirinde de böyle bir aşktan bahsedilebilir. Şair, maşuka ulaşamamasından dolayı karamsarlığa düşer. Şairin/aşığın kalbinde ismini, cismini ve sesini unuttuğu bir sevgili vardır. Ona kavuşma isteği şiir boyunca kendini hissettirir. Onun ismini öğrenmek için ay ve yıldızlara haykırır. Ancak maşuktan hiçbir haber gelmemesi, âşığın miskin bir ruh haline bürünmesine sebep olur.

Çağırmaççı bolup ismiñni,	Çağırmaq istedim ismini,
Ay-yulduzğa eylidim hitab.	Ay ve yıldızlara seslendim.
Tivişiñni añliyalmidim,	Sesini anlayamadım,
Miskin köñlüm qaldi qağçirab.	Miskin gönlüm kuruyup kaldı

(Abduveli, 2009, s. 13).

Şair, maşuku bir anda çıkıp hemen kaybolan rüzgâra benzetir. Maşuk, kendini aşığa hissettirir ancak âşık onun kim olduğunu anlayamadan ortadan kaybolur. Aynı zamanda maşukun kafesteki kuş gibi çaresiz beklediğine inanmaktadır. Öte yandan sevgiliyi bulamayan şair, ilgisizlikten ve ihmal edilmekten dolayı şikâyet etmektedir.

Sen çıqıpla yitgen şamalsen,	Sen çıkıp kaybolan rüzgârsın,
Qepestiki quşten binava.	Kafesteki kuştan çaresiz.
Adrésiñniñ çalaliqidin,	Adresinin olmayışından,
Ğeribsinğan yürükim yara...	İhmal edilmiş yüreğim yara...

(Abduveli, 2009, s. 13).

Şiirin ilerleyen bölümlerinde de sevgiliye ulaşma isteği vardır. Âşık, sevgiliden gelecek en küçük bir işarete razıdır. Sadece aşığın saçlarını dağıtması bile maşukun peşini bırakmasına, onu güzel dileklerle yolcu etmesine yeter.

Selkin bolup öpmiseñmu lev,	Serince öpmesen de dudaktan,
Çaçlırimni qoysañ tozıtıp.	Saçlarımı dağıtsan.
Egeşmeyttim keytiñdin zinhar,	Takip etmezdim seni asla,
Méhrim bilen qoyattım çezmen,	Sevgim ile güçlendirdim muhakkak,
Aq yol tilep, séni özitip!	Yolun açık olsun dilerim, seni yolcu edip!

(Abduveli, 2009, s. 13).

Telpünüş (Çırpınış) şiirinde şairin vatan hasretinin sesi duyulur. Daha önce belirtildiği gibi Abduveli, vatanını terk etmek zorunda kalan Uygur şair-

lerden biridir. Vatanından kopmak şairde karamsarlık ve yalnızlık gibi olumsuz duyguların hâkim olmasına neden olur. Bu şiirde de vurgulanmak istenen yalnızlık temasıdır.

Şair vatanından uzak bir ülkede yaşamasından dolayı kendisini yalnız ve miskin hisseder. Etrafındaki insanların onu tanımamasından, mutluluğuna ya da dertlerine ortak olmamasından şikâyetçidir.

Ürimçidin yıraq bir cayda,	Ürimçi'den uzak bir yerde,
Men turimen yigane miskin.	Ben duruyorum yalnız miskin.
Tonumaydu kişiler meni,	Tanımaz kimse beni,
Şadlıqımğa teñ şerik bolup,	Sevincime ortak olup,
Ve qayğumğa bérelmes temkin.	Ve kaygılarıma veremez teselli

(Abduveli, 2009, s. 15).

Şair daha sonra kendi benliği ile bir sorgulama içine girer. Kendini yalnız hissetmesinden dolayı “Ben kimim?” “İnsan mıyım?” gibi sorular sormaya başlar. Dünyada yaşadığı yeri sadece bir nokta olarak görür. Haritadaki kırmızı daireleri ise gönlündeki yaradan damlayan kan olarak tasvir eder. Şairdeki gönül yarasının sebebi Çin'in Uygur Türklerine uyguladığı baskıcı siyasettir. Yıllarca mücadele eden Abduveli, kalbini vatanında bırakıp ayrılmak zorunda kalmış, bu durum onda bitmek bilmeyen bir acıya dönüşmüştür.

Men ademmu zadi kimu men?	Ben insan mıyım kimim ben?
Öz-özemdin şundaq soraymen.	Kendi kendime şöyle soruyorum.
Heritisi yoq turğan yérimniñ,	Haritası yok yaşadığım yerin,
Bir tal çekit bilen qorşalğan.	Bir tane nokta ile sınırlanmış.
Heritidiki qizil çemberler,	Haritadaki kızıl çemberler,
Dil yaramdin tamçiliğan qan.	Gönül yaramdan damlayan kan

(Abduveli, 2009, s. 15).

Şiirin son bölümünde şairin vatanına olan özlemi daha da güçlenir. Vatanından ayrılan şair yaşadığı yerin ona vatan olup olmayacağını düşünür. Bu durumu bir benzetme ile anlatmaya çalışır. Yaşadığı yerdeki nehrin bir damlasının onun kurumuş dudaklarını ıslatıp ıslatamayacağını merak eder. Göçmen şair yeni bir ülkede yeni bir yaşam kurmuştur. Vatanına geri dönemeyeceğinin korkularını yaşar. Bu nedenle yeni bir vatan aramakta ancak endişeler duymaktadır.

Ürimçidin yıraq bir cayda,
Toğqan deryasi aqıdu lömşüp.
Bilemeymen uniñ tamçisi,
Gez baqlığan qurğaq lévimni,
Bir demgila qalarmen tamşip.
Bir demgila qalarmen tamşip.
(Abduveli, 2009, s. 15).

Ürimçi'den uzak bir yerde,
Doğan deryası akıyor çoşup.
Bilemiyorum onun damlası,
Kabuk baqlamış, kuru dudağımı,
Bir an ıslatır mı damlayıp (Abduveli, 2009, s. 15).

Şair her ne kadar kendini yalnız hissetse de vatanına bir gün döneceğine dair ümit beslemektedir. Bu ümit şiirin son dizelerinde kendini daha belirgin hissettirir ve vatanına olan duygularını yoğun bir şekilde ifade eder.

Ürimçidin yıraq bir cayda,
Pililaydu bir talla ümid.
Saña yetiş nésip bolarmu?
Gül tacisi bolup ölkemniñ,
Yüreklerini telpündürgen yurt.
(Abduveli, 2009, s. 15).

Ürimçi'den uzak bir yerde,
Parıldıyor bir ümit.
Sana ulaşmak nasip olur mu?
Gül tacı ülkemin,
Yürekleri çırpındıran yurt (Abduveli, 2009, s. 15).

Kitabına adını verdiği Közlimde Mügdeydu Quyaş (Gözlerimde Uyuklar Güneş) adlı şiiri dikkat çekicidir. Şiir numaralarla ayrılmış üç bölüm halinde serbest tarzda yazılmıştır. Şiirde yalnızlık ve şairin vatanından ayrı kalmasının verdiği ızdırıp hâkimdir.

Şair, şiirin başında kendisini “sahralıya benzeyen şehirli” sıradan bir insan olarak tanımlar. Bilindiği gibi çöl ıssızdır. Şair de bu benzetmeyle şehrin kalabalığında kendini kimsesiz ve yalnız hissettiğini ifade etmeye çalışır.

Men şehirlik addiy bir adem,
Sehraliqqa oħşaymen biraq.
(Abduveli, 2009, s. 43).

Ben şehirli sıradan bir insan,
Sahralıya benziyorum ancak

Şair gündüzleri gülüp dolaştığını ancak geceleri çektiği ızdırıp yüzünden gözlerinden yaşların eksik olmadığını haykırır. Onun çektiği bu acının sebebi vatanından ayrı kalmasıdır. Vatanı için yıllarca mücadele eden, hapis yatan şair, her gece vatanını düşünmekte ve dertleri gece artan bir hasta gibi acı çekmektedir. Özellikle geceleri yalnız kaldığında zihnine hücum eden düşüncelerin etkisinden kurtulamaz. Bu durum divan şiirinde âşıkların geceleri acının ve aşkın ızdırabıyla gözyaşı dökmesi gibi şairin de vatan aşkıyla gözyaşı dökmesine benzer.

Kündüzliri gülüp yürüymen,
Géribliqta kéçisi, emma,
Çaniqimdin qurimaydu yaş.
(Abduveli, 2009, s. 43).

Gündüzleri gülüp dolaşırım,
Çaresizlikten geceleyin, ama,
Göz çukurumda kurumaz yaş

Şiirin ikinci bölümünde şair, yalnızlık teması üzerinde durur. Artık gelecekte kaygı duymaktadır. Bu kaygıyı “yollarında oluşan gölgeler” tasvirinden anlarız. Ayrıca kimsesiz olmaktan yakındır. Onu düşütüğünde kaldıracak, ona hayat boyu destek olacak, onun derdini dinleyecek hiç kimsesi yoktur.

Közlirimde mügdeydu quyaş,
Bolup qalar yollirim hire.
Körüp qélip yiqilginimni,
Yölep qoyar kim kélip meni?
(Abduveli, 2009, s. 43).

Gözlerimde uyuklar güneş,
Yollarım gölgelenmeye başlar.
Görüp yıkıldığımı/düşütüğümü,
Kim kaldırır gelip beni? (Abduveli, 2009, s. 43).

Şair, vatanından uzakta oluşunun acısını sevgilisinden ayrılan bir kızın acısıyla özdeşleştirir. Kız sevgilisinden ayrıldığı için gözyaşı dökerken şair de doğduğu topraklardan ayrı düşünce, hüzünlenip ağlar ve onun gözyaşını silecek kimse yoktur.

Aşığıdın ayrılğan qizniñ,
Yaşliqmi-liq tolğan közidek,
Hıyalimmu qalsa muñlinip,
Kimmu sürtüp qoyar yéşimni.
(Abduveli, 2009, s. 43).

Sevgilisinden ayrılan kızın,
Yaş dolan gözü gibi,
Hayalim de kalsa hüzünlenip,
Kim siler gözyaşımı? (Abduveli, 2009, s. 43).

Şairdeki yalnızlık duygusu onun geleceğe dair umutsuzluk beslemesine sebep olur. Bu umutsuzluğunu ifade etmek için kasap ile koyun arasındaki ilişkiyi kullanır. Kasap koyunu sıkıca bağladığında koyunun kaçmak için çabaladığı gibi, şairin ümitleri de ondan kaçmaya/kurtulmaya çalışır. Şairin tutunacak tek dalı ümitleridir. Geleceğe dair ümitleri ortadan kalktığında ise etrafında onu teskin edecek kimsenin olmadığından yakındır. Yalnızlık duygusu bu dizelerde de ön plana çıkar.

Restidiki sémez qassapning,
Aldidiki bağlangan qoydek,
Tépiçeklise ümütlirimmu,
Kimmu bezlep qoyar qelbimni?
(Abduveli, 2009, s. 43-44).

Pazardaki şişman kasabın,
Önünde bağlanan koyun gibi,
Sertçe tepse ümitlerim de,
Kim teskin eder kalbimi? (Abduveli, 2009, s. 43-44).

İkinci bölümün sonunda şairin yaşadığı topluma yabancılaştığı ve yalnızlık duygusunun tamamen hâkim olduğu söylenebilir. Göç edilen şehirdeki insanlar ona yabancıdır. Vatanını özler ve alışık olmadığı coğrafyadaki yaşam tarzından dolayı kendini oraya ait hissetmez. Kendisini oraya ait hissetmemesinin en önemli sebebi oradaki insanlarla ana dilini konuşamamasıdır. “Tükense sesim de” dizesinde, kendi dilini konuşamamasından duyduğu üzüntüyü ifade eder. Dilini konuşamayınca gönlünden geçenleri anlayacak onun derdine hemdert olacak kimse yoktur. Bu durum onu yalnızlığa ve melankolik bir ruh haline sürükler.

Tenhaliqta ketse éçirqap,	Yalnızlıkta çok aç kalsam,
Natonuş dost bergen nanni yep,	Tanımadık dostun verdiği ekmeği yiyip,
Pütüp qalsa avazimmu,	Tükense sesim de,
Kim? Sadaga ünder tilimni?	Kim dilimin sesine cevap verir?
Kimmu yoqlap keler hem meni?	Kim arayıp sorar gelip hem beni? (Abduveli, 2009, s. 44).

Şiirin üçüncü bölümünde şair, tabiata sığınır adeta tabiattan medet umar. Derdinden sürekli ağlayan şairin gözyaşlarını bulutlar siler. Onun hasretini ve yalnızlığını dindirecek tek şey güneşe kavuşmaktır. Güneş ve şafak umudun simgesi, beklenen günün geleceğinin müjdecisidir. Gönlünü, kışın karların içinde açan kardelene benzetir. Tıpkı kardelenler gibi zorluklar içinde yeniden hayat bulup, huzura kavuşup kavuşamayacağını merak eder. Şiirin başındaki karamsarlık, umutsuzluk duygusu şiirin sonuna gelindiğinde yerini iyimser bir havaya ve umutlu bir bekleyişe teslim eder.

Közlirimde mügdeydu quyaş,	Gözlerimde uyuklar güneş,
Témim-témim köz yaşlirimi,	Damla damla gözyaşlarımı,
Bulutlarğa sürtgüzgen idi	Bulutlara sildirmişti,
Hiçil bolup kéter şefeqlu,	Utandır şafak da,
Témim-témim hesretlirimi,	Damla damla hasretlerimi,
Élip ketse tenhaliqimni,	Alıp gitse yalnızlığımı,
Zimistanda tağ çöqqisida,	Kışın dağ tepesinde,
Çéçek açqan qar leylisidek,	Çiçek açan kardelen gibi,
Açılıp keter gërib könlümmu?	Açılır mı garip gönlüm? (Abduveli, 2009, s. 44).

Yoqalğan Tuyğun (Yok Olan Tuygun), tasavvufî unsurları barındıran bir şiirdir. Şiirde benliğini bulmaya çalışan, arayış içinde olan bir kişiyle karşılaşırız. Şair, şiirin ilk dizesinden itibaren tasavvufî kavramlara gönderme yapar.

Men dünyada asli bar idim,	Ben dünyada aslında var idim,
Akamdinmu burun toğulğan	Ağabeyimden de önce doğmuş.
Ata-anam tuğulmastinla	Babam ve annem doğmadan,
Tal çiviqni at qilip oynığan.	Dal çubuğu at yapıp oynamış (Abduveli, 2009, s. 32).

Bu dizeler, insanların Hz. Âdem'den önce yaratılan ruhlar âleminde var olması hadisesini hatırlatır. İslam inancına göre bütün ruhlar dünyaya gelmeden önce ruhlar âleminde beklemektedir. Dolayısıyla şairin “ben aslında vardım”, “ağabeyimden, hatta anne ve babamdan önce doğdum” demesi bu düşünceyle açıklanabilir.

Şiirin ilerleyen dizelerinde “vaktin kendisini yutması ve yok oluvermesi” tasavvuftaki yokluk kavramıyla ifade edilebilir. Bu kavrama göre insan, ruhlar âleminde kendini ve dünyayı yok bilir ve sadece Allah'ı mutlak varlık olarak tanır. Dünyaya geldiği andan itibaren insan yokluk içindedir. Çünkü insan artık vaktin esiri olmuştur.

Yoqab kettim qaçandur bir çağ,	Yok oldum ne zamandır bir devir
Yutup ketgen kimlerkin meni.	Yutan kimler ki beni.
Héçkim méni ketmidu yutup,	Hiç kimse yutmadı,
Yutuvaldim peqet vaqitni.	Yutuverdim sadece vakti.
Yutuvaptu vaqitmu méni,	Yutuverdi vakit de beni,
Men yoqattim şunda özimni.	Ben yok ettim böyle kendimi (Abduveli, 2009, s. 32)

Şairin vurgulamak istediği vakit ise tasavvufta sufiler için önemli kavramlardan biridir. Sufilerin başladıkları manevî yolculukta Allah'a ulaşabilmek için vakti iyi değerlendirmesi gerekir. Bir sufünün ruh hali ile karşımıza çıkan şair de bu vakti kaybetmesinden ve vaktini istediği gibi kullanamamasından şikayetçidir. Bu durumu yokluk kavramıyla özdeşleştirir. Vaktini kaybeden şair, kendini yokluk âleminde bulur.

Men nege yoqaldim cavab ber sayem, Ben niçin yok oldum cevap ver gölgem,
Cavab ber, vaqitni yoşurduñ nege? Cevap ver, vakti neden gizledin?
Nelerde temtireb yürer kelgüsüm, Nelerle sersemle geleceğim,
Men nege yoqaldim cavab ber tilim, Ben niçin yok oldum cevap ver dilim,
Némişqa sözlimey turisen çimçit, Niçin konuşmuyorsun sessiz,
Ya çoqub kettimu quçqaçlar séni? Ya alıp kaçtı mı serçeler seni?
Közlirim senmu hem körmey qaldıñmu? Gözlerim sen de görmedin mi?
Tiniqim burnumğa porimeysengu? Niçin burnuma gelmiyorsun nefesim?
Oğrilab kettimu yaki ötmüşüm. Çalıp gitti mi geçmişim.
Nedisen cismini yoqatqan yürek, Neredesin cismini yok eden yürek,
Némişqa sekirmey turisen çimçit. Niçin atmıyorsun sessiz?
Némişqa her daim muñluq hiyaliñ? Niçin her zaman hüznüli hayalin? (Abdu-
veli, 2009, s. 32-33)

Şiirin bu dizelerinde “gölge” metaforu yer alır. Şairin gölge ile anlatmak istediği yine tasavvuf ile ilgilidir. Tasavvuftaki vahdet-i vücud felsefesine göre bu dünya, Allah’ın gölgesidir. Dolayısıyla dünyadaki varlıkların hepsi sadece gölgeden ibarettir. Haktan gayrı hiçbir şeyin var olmadığına işaret eder (Izutsu, 1998, s. 137-138).

Şiirde de bu felsefeye gönderme yapılır. Şair kendi beniyile konuşur, adeta hesaplaşır. Yok olmasının nedenini gölgesine sorar. Göz, dil, kalp, nefes gibi vücudunun organlarını kişileştirerek hepsinden kendisine cevap vermesini ister. Neden yok olduğunu onlara sorarak anlamaya çalışır. “Cismini yok eden yürek” ve “kalbinin atmaması” ifadeleriyle tende, canda kalmayan yok olmuş bir kişi olduğunu vurgulamak ister. “Hüznüli hayal” ise şairin her zaman kalbinde hissettiği hüznün ifadesidir. Yokluğun hâkim olduğu dünyada varlığını hissedemez ve bu nedenle hüznüldür.

Şiirin son bölümünde şair, kendini ararken tabiatı kullanır. Tasavvufta Allah, insanların yanı sıra tabiata da tecelli etmiştir. İnsan dışında kalan dış âlem (tabiat), Allah’ın yansımasıdır. Bu bağlamda şair, dağlar, bahçeler, uçsuz bucaksız okyanus, gökyüzü gibi tabiata ait unsurları kişileştirme yoluna gider. Kaybolan benliğinin nerede olduğunu onlara sorar.

Cavab ber men nede, muñlingan zémin? Cevap ver, neredeyim, hüznüli yer?
Cavab ber men nede, payansiz okyan? Cevap ver, neredeyim, uçsuz bucaksız
okyanus?

Sorap baq asmandin, kördimu méni? Sor gökyüzüne, gördü mü beni?

Cavab ber men nede, tekebbur tağlar? Cevap ver, neredeyim mağrur dağlar?

Cavab ber men nede, gülistan bağlar? Cevap ver, neredeyim gülistan bağlar?

Éytiñlar men qéni, men zadi qéni?! Söyleyin neredeyim, neredeyim?

Ya kömüp qoyduñmu béşiñga méni... Ya gömdün mü başına beni...

Cavab ber men nede, hiyalçan ötmüş, Cevap ver, neredeyim hayalci geçmiş,

Nelerge yoşurup qoyduñ vaqitni? Nelere gizledin vakti? (Abduveli, 2009, s. 33).

Bu dizelerde şairin arayışı devam etmektedir. Kendisini hüznlendiren yeri bulmak ister. An ve mazi arasında gelip gider. Geçmişini de kişileştirir ve onu hayalci olarak görür. Geçmişteki hayallerini düşünür ve tekrar geçmişine vakti gizlemesinin sebebini sorar. Bu dizelerde yine vaktini kaybetmekten şikâyetçidir. Vaktin kaybolması şairin de varlık âleminde ayrılıp yokluk âlemine geçişinin sebebi olarak yorumlanabilir.

Şiirin son dört dizesinde ise kendini aramaktan yorulmuş, kaderine teslim olmuş bir benlik ile karşılaşırız. Artık vakti her yerde aramış ancak ona ulaşmamıştır. Vakitle birlikte kendisini de kaybetmiştir.

Men yitturup qoydum vaqitni,

Ben yitirdim vakti,

Tapalmidim uni héç yerden.

Bulamadım onu hiçbir yerden.

Tapalmidim vaqitni bilen teñ,

Bulamadım vakit ile denk,

Yoqap ketgen özümnimu hem.

Yok olup giden kendimi de (Abduveli, 2009, s. 33)

Quş (Kuş) adlı şiirde, özgürlüğe kavuşma isteği kuş sembolüyle anlatılmaya çalışılır. Kuşlar, gerek klasik Türk şiirinde gerekse modern şiirde uçabilmeleri yönüyle ön plana çıkarılmıştır. Bu özellik geleceği bilmek ya da kuşlar gibi boyunduruk altından kurtulup özgürce yaşamak isteyen her kültürden insan için ilgi çekici olmuştur (Yıldırım, 2015, s. 236).

Şiirin ilk bölümündeki “kirpiğinde duran çiğ tanesi” ve “hüzünlü” ifadelerinden hareketle şairin diğer şiirlerinde olduğu gibi kederli olduğu anlaşılır. Doğaya ait unsurlar aracılığıyla bu ruh halini anlatmaya çalışır. Şairin kullandığı “hüzünlü ümit” ifadesinden, geçmişte yaşananlardan dolayı üzüntülü olduğu ancak gelecekte de beklentisi olduğu çağrışımı uyanır.

Kirpikimdiki süpsüzük şebnem, Kirpiğimdeki şeffaf şebnem,
 Külümsirep qarisa maña. Gülümseyip baksa bana.
 Leylep kelgen bir gamkin ümid, Yüzen bir hüzünlü ümit,
 Qonualdi müremge asta... Konuverdi omzuma yavaşça... (Abdu-
 veli, 2009, s. 26)

Şair ilerleyen dizelerde özgürlüğün simgesi olan kuşa seslenir. Yalnız kalmaktan korktuğu için ona kalbinde bir yuva vermek, onunla yaşamak ister. Ona adeta kendini yalnız bırakmaması için telkinlerde bulunur. Eğer kuş telkinlerine rağmen uçup gidecekse şair de onunla gitmek ister. Nereye gideceğini, kiminle görüşeceğini merak eder. Şiirin arka planında ise şair, hem kendisinin hem de Çin baskısı altında özgürlükten yoksun yaşayan Uygur Türklerinin özgürlüğünü istemektedir.

Kel yénimğa söyümlük quşum, Gel yanıma sevimli kuşum,
 Uva bérey qalbindin saña. Yuva vereyim kalbimden sana.
 Uçup ketme çimenlikke sen, Uçup gitme çimenliğe sen,
 Méni yalguz qoymağın taşlap, Beni yalnız koyma, bırakıp,
 Menmu baray yaki sen bilen, Ben de geleyim ya da seninle,
 Çimenlikte néme bar saña, Çimenlikte ne var senin için,
 Körüşmekçi idiñ kim bilen? Kimle görüşeceksin? (Abduveli, 2009, s. 26)

Daha sonraki dizelerde şair, yaşanan andan maziye giderek dedesinin öldüğü günü hatırlar, o günlerde çobanlık yapmaktadır. Sonraki dizede tekrar yaşanan ana dönerek kuşla ceviz yemek istediğini ancak onun nerede olduğunu bilmediğini, onu her zaman bekleyeceğini ifade eder. Son dizede ise kuş olup onunla uçmak ister.

Şair bu dizelerde geçmişe dönerek vatanının özgür olduğu ve kendisinin özgürce dolaştığı çobanlık günlerini hatırlar. Ancak özgürlük ondan çok uzaktır. “Neredesin bilmiyorum lakin” ifadesinde şair, yakın zamanda vatanının özgürlüğe kavuşacağını düşünmemekle birlikte “Ben seni hep bekleyeceğim” ifadesiyle de özgürlüğe kavuşma umudunu her zaman taşıdığını ifade eder.

Buvam tügeb ketken aşu kün, Dedemin öldüğü işte şu gün,
 Pada yéqib yürgen idim men, Çobanlık yapıp dolaşıyordum,

Yañaq yégim kelgen sen bilen, Ceviz yiyesim geldi seninle,
 Qeyerdisen bilmeymen lékin. Neredesin bilmiyorum lakin.
 Men séni hem kütili tekem, Ben seni hep bekleyeceğim,
 Qayerdisen söyümlük quşum, Neredesin sevimli quşum,
 Uçup kétey menmu sen bilen... Uçup gideyim ben de seninle... (Abdu-
 veli, 2009, s. 26).

Şiirde şair, kuş simbolü üzerinden vatanı olan Doğu Türkistan'ın özgürlüğünü istemektedir. Hüzünlü olmasının sebebi de bu durumdur. Sürekli “Neredesin?” sorusuyla özgürlüğü arar ancak ona ulaşmak oldukça güçtür.

Abduveli'nin *Yoq* (Yok) adlı şiiri aruzun mefâilün/ mefâilün/ mefâilün/ mefâilün kalıbıyla gazel türünde yazdığı şiirlerden biridir. Şiir, klasik Türk edebiyatında en çok işlenen konuların başında gelen aşk teması üzerine kuruludur. Aşk konusu âşık ile sevgili/maşuk arasında daha çok aşığı ilgilendiren bir durumdur. Âşık için aşk sonsuzdur. Maşuk için ise yok hükmündedir (Pala, 1995, s. 43).

İlk beyitte şair, sevdiği kadının sevgisiyle nasıl büyüdüğünü, çoğaldığını, sevgilisi olmadan mutsuz olduğunu ifade eder. Bu iki dizede aslında sevgilisine duyduğu aşkın büyüklüğünü dile getirir.

Nigarim tursa yanımda, méniñdek katta insan yoq
 (Sevgilim dursa yanımda, benim gibi büyük insan yok)

Nigarsız bir deqiq şatliq, qucup ötmekke imkan yoq

Sevgilisiz bir dakika sevinci kucaklamaya imkân yok (Abduveli, 2009, s.105).

İkinci beyitte şair sevgilisinin kendisine karşı hiçbir şey hissetmediğini yani sevgisinin karşılık bulmadığını ifade eder. Divan şiirinde, “Aşk ile üzüntü birlikte vardır, yani âşık üzüldüğü nispette aşkı ister, aşkın ululuğu nispetinde de üzülür” (Pala, 1995, s. 43). “Girsem pınara yürekte kıl kadar arzu yok” derken karşılıksız bir aşktan söz eder.

Uniñ bağrı qesemler şerbiti aqqan bulaq yeñliq,

(Onun bağıri yeminler şerbeti akan pınar gibi)

Çöküp ketsem bulaqqa, yürekte qılça arman yoq.

(Dalsam pınara, yürekte kıl kadar arzu yok) (Abduveli, 2009, s.105).

Üçüncü beyitte şair sevgisine karşılık bulamadıkça daha da yüceldiğini hisseder. Sevgili acımasızdır. Aşığa yüz vermez, hatta onun ağlayıp inlemeleri ona zevk verir. Âşık ne kadar ağlarsa o kadar değer kazanır. Âşık da yüceltilmeyen aşka ulaşmaya dermanının olmadığını ifade eder. Bu tıpkı divan şiirindeki sevgilinin aşığa gönül vermemesi, eziyet etmesi gibidir. Ancak âşık halinden memnundur. Hiçbir şekilde şikâyet etmez.

Vapa eylep qesemlerge meniñ qedrimni tağ qıldı,

(Vefa gösterip yeminlere benim gücümü dağ yaptı)

Buniñdek bolmiğan her tağ, çiqışqa derman yoq

(Bunun gibi olmayan her dağa çıkmaya derman yok) (Abduveli, 2009, s.105).

Dördüncü beyitte artık sevgilinin güzelliğinden bahseder. İncelik ve güzelliğiyle herkesin ona meyli olduğunu, tatlı söz ve gösterişte de ondan üstün kimsenin bulunmadığını söyleyerek sevgiliye övgüler yağdırır.

Letafep, huş zibanlıqta cahan ehli qayil,

(Letafet, hoş güzellikte cihan ehli kayil,)

Şirin söz, şuh zibanlıqta uniñdin ülge alğan yoq

(Tatlı söz, şuh güzellikte ondan ileri olan yok) (Abduveli, 2009, s.105).

Beşinci beyitte sevgilinin güzelliğinin yanı sıra davranışları ve söylediklerinin de dili gibi saf ve temiz olduğunu, sevgiliye kendisi gibi uygun bir âşık bulunmayacağını, sevgilinin aşkına yakışan kişinin kendisi olduğunu söyler.

Sözi hem herikiti birdek, dili sudek süzük pakir,

(Sözü ve davranışı bir, dili su gibi saf, temiz)

Söyüşke men kebi yarnı, münasip pak yaralğan yoq

(Sevmeye benim gibi, münasip temiz yakışan yar yok) (Abduveli, 2009, s.105).

Şair “Yoq” adını verdiği bu şiirde önce sevdiği kişinin aşkıyla nasıl yüceldiğini, daha sonra onun özelliklerini dile getirir. Şiirin sonunda da şiir boyunca anlattığı sevgilinin sevgisini hak eden kişinin kendisinden başka kimsenin olmayacağını ifade eder.

SONUÇ

Uzun yıllar Çin zulmü altında yaşamak zorunda kalan Uygur Türkleri arasında baskıya dayanamayarak vatanlarını terk edenler olmuştur. Bu kişiler dünyanın dört bir yanına dağılarak varlıklarını devam ettirmeye çalışmışlardır. Göç eden aydın kesim ise buldukları ülkelerde bir taraftan hayatta kalma mücadelesi verirken diğer taraftan edebî faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Bunun sonucunda “Çağdaş Uygur Göçmen Edebiyatı” oluşmaya başlamıştır. Tuygun Abduveli de göç etmek zorunda kalan Uygur Türklerindedir. Gazeteci ve yazar olmasının yanında şairliği ile ön plana çıktığı söylenebilir.

Bu makalede Türkiye’de yeterince tanınmayan Çağdaş Uygur Göçmen Edebiyatı’nın önemli temsilcilerinden Tuygun Abduveli’nin şiirlerinden hareketle şairlik yönünün tanıtılması amaçlanmıştır. Makalede Abduveli’nin şiir kitabında yer alan sekiz şiiri seçilerek tahlil edilmiştir. Abduveli’nin *Qelender Nahşisi* ve *Yoqalğan Tuyğun* şiirlerinde güçlü bir tasavvufî düşünceye sahip olduğunu söylemek mümkündür. Ayrıca *Qalbimdiki Ğayıp Perişte* ve *Yoq* şiirlerinde Divan şiirinin temel unsuru olarak kabul edilen aşk konusu üzerine yoğunlaşmış, âşık ve maşuk arasındaki ilişkiyi divan şiirinin gelenekleri doğrultusunda ifade etmeye çalışmıştır. İsyankar ve *Quş* şiirlerinde şairin vatanına olan özlemini görmek mümkündür. Bu şiirlerde ayrıca vatani için mücadele etme ve özgürlüğe kavuşma isteği hâkimdir. Şiir kitabına adını verdiği *Közlimde Müğdeydu Quyaş* adlı şiirinde ise yalnızlığı ve vatanından ayrı kalmasının etkisiyle yaşadığı ızdırabı anlatır.

Etik Beyan

“Çağdaş Uygur Edebiyatının Göçmen Şairi: Tuygun Abduveli ve Şiirleri” başlıklı çalışmanın yazım sürecinde bilimsel kurallara, etik ve alıntı kurallarına uyulmuş; toplanan veriler üzerinde herhangi bir tahrifat yapılmamış ve bu çalışma herhangi başka bir akademik yayın ortamına değerlendirme için gönderilmemiştir. Bu araştırma etik kurul kararı zorunluluğu taşımamaktadır. Makale, Etik Kuralları Yayın Etiği Komitesinin (Committe on Publication Ethics-COPE) yazar, hakem ve editörler için belirtilen kurallardan yararlanılarak oluşturulmuş olan Anasay dergisi etik kuralları çerçevesinde yazılmıştır.

KAYNAKÇA

Abduveli, T. (2009). *Közlimde Mügdeydu Quyaş (Şeirler Toplimi)*, İstanbul: Teklimikan Uygur Neşriyatı.

Baran, L. (2007). Çağdaş Uygur Edebiyatının Oluşması ve Gelişmesi, *bilig*, S. 42, yaz, 191-211.

Doğan, L. (2016). *Doğu Türkistan Dışındaki Uygur Şairleri*, İstanbul: Paradigma Akademi.

Emet, E. (2018). *21. Yüzyıl Uygur Dramı Göç*. Ankara: Akçağ.

Hasancan, A. (2016). Çağdaş Uygur Edebiyatında Önemli Bir Yazar: Zordun Sabir, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S. 7, s. 1-7.

İzutsu, T. (1998). İbn Arabî'nin Fusûs'undaki Anahtar-Kavramlar. (Çev. Ahmed Yüksel Özemre), İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Kaşgarlı, R. A. (2014). Çağdaş Uygur Edebiyatı ve Onun Geleceği. *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S. 3, s. 129-145.

Pala, İ. (1995). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. İstanbul: Ötüken.

Yıldırım, A. (2015). Mevlana'nın Şiirlerinde Kuş Sembolizmi, *Akra Kültür Sanat ve Edebiyat Dergisi*, S.6, Mayıs, s. 235-246.